

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Віктор Шевченко, Тамара Демченко

ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ РУП НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Глибока криза, що охопила владні структури Російської імперії на початку ХХ ст., значною мірою сприяла піднесенню національно-визвольних рухів, у тому числі й в Україні. Провісником цього в межах Наддніпрянщини стала Революційна українська партія (1900—1905), яка поклала початок новому, політичному етапу розвитку українського національного відродження. Сама ідея створення української партії нового типу зародилась у Полтаві, де в родині відомих українофілів О. О. та С. Ф. Русових нерідко збиралися однокурсники і друзі їхнього сина Михайла, студента Харківського університету, обговорюючи актуальні проблеми політичного життя. Згадуючи про це у своїх мемуарах, С. Ф. Русова писала: «Тоді проведено шойно залізницю Київ — Полтава, і таким чином маленька патріархальна Полтава безпосередньо зв'язалась з двома українськими університетами (Київським і Харківським. — Авт.). Стало наїздити більше молоді, що приносила нові політичні течії і саме Міша, Матрос, Муха (Антонович Дмитро), Олександр Коваленко зорганізували першу активну політичну українську партію не на еміграції, а на терені України».¹ Офіційне заснування РУП відбулося 11 лютого 1900 р. у Харкові на так званій «наradі чотирьох»: Дмитра Антоновича, Михайла Русова, Боніфата Камінського та Левка Мацієвича. Двома днями пізніше Д. Антонович звернувся до відомого харківського адвоката і українського діяча М. Міхновського з проханням обґрунтувати програмні вимоги рупівців. Згодившись, М. Міхновський вже 19 лютого у Полтаві і 26 лютого у Харкові виголосив промови, у яких сформулював загальну програму РУП, викладену потім у брошурі «Самостійна Україна» (Львів, 1900). У найбільш загальних рисах суть її полягала у відновленні державної автономії України у складі Росії на засадах договору 1654 року і підготовці народу України до подальшої боротьби за державну незалежність.² Як зазначає Т. Гунчак, з погляду політичного брошура М. Міхновського не була програмою у точному розумінні цього слова. «Це був радше крик наболілого серця національно свідомого українця..., який був осудом царського насильства над Україною і заклик до боротьби за самостійність».³ Тим не менше саме у такій постановці програма РУП була належно оцінена й підтримана значною частиною діячів українського руху. Через горнило цієї партії свого часу пройшли В. Винниченко, Д. Дорошенко, С. Петлюра, М. Порш. Про авторитет РУП свідчило й поважне став-

лення до неї з боку політиків, які у цілому не поділяли програмних за-
сад цієї партії, — О. Лотоцького, Е. Чикаленка, В. Дорошенка та ін.

Досить швидко організаційна мережа РУП у вигляді так званих «вільних громад» поширилася на території Східної України. На Чернігівщині «вільні громади» існували у Чернігові, Ніжині, Прилуках (тоді Полтавської губернії) та в деяких інших населених пунктах. За своєю чисельністю РУП не була великим політичним угрупованням. 1905 р. до її складу належало близько 6 тис. чоловік.⁴ Щоправда, слід враховувати і те, що із складу РУП поступово виділилось кілька нових партій, а саме «Спілка», Українська радикальна і демократична партії (згодом вони об'єднались в одну Українську радикально-демократичну партію — УРДП) та ін. За соціальним складом РУП була партією інтелігенції та середніх верств населення міста і села. До неї належали переважно представники інтелігенції, студентської та учнівської молоді, частково селяни, робітники і ремісники, які не втратили зв'язок із українством. Після загальних страйків, які на початку ХХ ст. охопили південні райони Російської імперії, до РУП приєднався створений тоді ж «Організаційний комітет службовців на залізницях Півдня Росії».⁵ Однак у цілому спроби РУП поширити свій вплив на робітничий рух загалом виявились невдалими через міцні позиції в ньому РСДРП та Бунду. До того ж, інтернаціоналізований робітничий клас важко сприймав пропаганду РУП, побудовану на захисті національних інтересів України. Так, спочатку програма РУП передбачала можливість створення «...самостійної невідлеглої Української Республіки робочих мас з усуспільненням засобів продукції, націоналізацією землі і диктатурою пролетаріату...».⁶ Згодом РУП вимушена була дещо змінити напрямок роботи. В усякому разі, у доповіді РУП Амстердамському міжнародному соціалістичному конгресу (1904 р.) було означено головну мету як «агітацію і пропаганду серед сільського пролетаріату України».⁷ Однак і ця орієнтація не була остаточною. Внутрішні протиріччя, зумовлені недостатньою теоретичною підготовкою керівництва партії, відсутністю наукових розробок її програмних положень, супроводжували РУП протягом усього періоду її існування й призвели врешті-решт до її самоліквідації.

Проте, незважаючи на численні прорахунки у практичній і теоретичній діяльності, РУП залишила помітний слід в історії України. Численні документи засвідчують, що агітаційно-пропагандистська література, видана і поширювана РУП, знаходила відгук серед українського селянства. Особливо це стосується таких видань, як брошура «Дядько Дмитро», видана 10-тисячним тиражем,⁸ брошура «Чи є тепер панщина?», прокламація «41 рік назад», які у 1902 р. поширювалися у місцях масових виступів селян Полтавської та Харківської губерній. Добре знайомі на селі були й роботи керівників РУП, зокрема «Доля працюючого люду» Д. Антоновича, «Солдатики» В. Винниченка, а також «Дума про похід ситого князя Оболенського на голодних селян» Г. Хоткевича. Окрім того, РУП мала й власні друковані органи. Протягом 1900—1904 рр. вона видала 21 номер газети «Гасло» (1902—1903), 34 номери газети «Селянин» (1903—1905), 4 номери газети «Новина» (1903) і 13 номерів газети «Праця» (1904—1905).⁹ Усього ж протягом вказаного періоду РУП видала понад 100 тисяч примірників різних видань, які поширювались в основному серед українського селянства. Особливо активно агітація РУП велася серед полтавських і харківських селян напередодні та в період селянського повстання 1902 р. Пізніше один з відомих діячів українського руху В. Дорошенко писав, що «відомі аграрні розрухи 1901—1902 рр. на Полтавщині й Харківщині й пізніше революційні виступи (страйки, тощо) зв'язані з її іменем».¹¹ Такий висновок підтверджується й сучасними дослідниками проблеми. Зокрема,

В. А. Борисенко, відзначаючи великий вплив рупівської літератури на українське селянство, особливо в районах масових виступів, пише, що «департамент поліції ладен був саму причину заворушень віднести на рахунок РУП та її агітаційної діяльності».¹² Видання Революційної української партії побутували і на Чернігівщині. Так, у вересні 1904 р. у селах Баба та Макошине Сосницького повіту поліцією було вилучено відповідно 37 і 41 примірник рупівської листівки «До запасних», що поширювалась у період рекрутських наборів на російсько-японську війну.¹³ Відомо також, що Центральний комітет РУП готував листівки, призначені для населення конкретного регіону або навіть певного населеного пункту, якщо там відбувалися важливі соціально-політичні події — як-от прокламацію «До рідних земляків-українців», поширювану на Полтавщині під час селянського повстання 1902 р. Такий же характер мала листівка «До селян Володькової Дівиці», гектографічний примірник якої виявлений нами у фонді прокурора Київської судової палати, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Києві. Підготовлено її було у травні 1904 р. і розповсюджено у селах Володькова Дівиця, Шатура і Данине Ніжинського повіту Чернігівської губернії під час масового селянського виступу в економії княгині Долгорукої. Як відомо, у травні 1904 р. понад 2 тисячі селян Володькової Дівиці (тепер — с. Червоні Партизани Носівського району Чернігівської області) намагалися повернути собі втрачену ще під час реформи 1861 р. землю.¹⁴ Кульмінацією виступу стала збройна сутичка селян з поліцією 23 травня 1904 р., викликана спробою відібрати у селян поширені напередодні примірники згаданої вище листівки РУП. При цьому з обох боків було застосовано вогнепальну зброю і поранено 19 поліцейських і 5 селян (один з них потім помер у лікарні у Ніжині).¹⁵ Для придушення виступу 27 травня у Володькову Дівицю прибув чернігівський губернатор Є. К. Андрієвський з двома ротами піхоти і трьома сотнями козаків. 41 учасника виступу було заарештовано, 9 з них — висічено різками. Події майже 100-річної давнини засвідчують, який значний вплив мала діяльність РУП на розвиток масового руху українського селянства.

Листівка, що друкується у додаток до статті, за своїм змістом і структурою є характерною для подібного роду рупівських видань. Текст її подається згідно з сучасними правописними нормами із збереженням усіх мовно-стилістичних особливостей оригіналу.

Джерела та література:

1. Русова Софія. Мої спомини. — Львів, 1937. — С. 152.
2. Міхновський М. Самостійна Україна // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. — Док. і матеріали. — Нью-Йорк, 1983. — Т. 1. — С. 71.
3. Гунчак Тарас. Україна. Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. — К., 1993. — С. 35.
4. Див.: Шморгун П. М. Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія // Наукові праці з питань політичної історії. — К., 1992. — Вип. 172. — С. 21.
5. Голобуцький О., Кулик В. Історія українського політичного руху (II пол. XIX ст. — 1917 р.) // Академія: гуманітарний альманах. — [Б. р., б. м.]. — С. 57.
6. Левенєв Ю. А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту // Український історичний журнал. — 1992. — № 3. — С. 24.
7. Там само.
8. Голобуцький О., Кулик В. Назв. праця. — С. 57.
9. Курас І. Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазних партій на Україні. — К., 1978. — С. 49.

10. Колярд Ю. Спогади юнацьких років. — Торонто, 1972. — С. 76—79.
11. Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. — Відень, 1918. — С. 35.
12. Борисенко В. А. До питання про Революційну українську партію // Наукові праці з питань політичної історії. — К., 1991. — Вип. 169. — С. 132.
13. Центральний державний історичний архів України. — Ф. 317. — Оп. 1. — Спр. 2659. — Арк. 1—2.
14. Про виступ селян с. Володькової Дівиці у 1904 р. див.: Володьково-Дівицький селянський виступ 1904 // Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 139—140; Шевченко В. М. Виступ селян с. Володькової Дівиці на Чернігівщині (1904 р.) // Український історичний журнал. — 1980. — № 3. — С. 116—117; та ін.
15. Див.: Деснянська правда. — 1989. — 23 травня.

Д О Д А Т О К

«ДО СЕЛЯН ДІВИЦІ ВОЛОДЬКОВОЇ»

Наче павутиння оснувала вас земля наслідників княгині Голіциної.¹ Далеко простяглася вона: багато б люду голодного та холодного можна нагодувати, коли б ця земля належала тому, хто своєю кров'ю та своїм потом поливає чужі ниви, хто своєю важкою працею годує отих павуків-панів, що снуть отих мух-селян, безправних та темних, нездолених та зневолених. Хто ж дав їм цю землю? Роздали усяким панам та князям усі безкраї земельні простори, що колись належали усьому працюючому людові українському, царі московські, що й досі роздають нові, найкращі землі, скрізь панам. Мало було царям московським цієї грабїжки нашої землі! Завели вони у нас на Україні ще й кріпацтво. Народ наш, що завжди вів завзяту боротьбу проти гніту усяких дармоїдів, терпів терпів кріпацтво, а далі терпєць урвався. І почав сільський люд потроху прокидатися і повставати проти панської неволі. Незадоволення незвичайно зросло. Злякавшись великого повстання, котре могло спалахнути по всьому Московському царству, правительство дало селянам волю, утворивши нову неволю.² Коли селян увільнили від кріпацтва, то дали наділі менші, ніж вони мали за часів кріпосного права. Часто було й так, що ніяких наділів не давали, або ж селяни боялися брати наділи, щоб пани не завели знову кріпацтва. Таким чином дали селянам волю та мало землі, щоб за землю їм прийшлося йти до панів, щоб все-таки селяни опинилися знову в неволі. Отак було і в вашому селі. Наділів вам не дали.³ Казали, що земля буде ваша, що ви тільки невеличку орєнду платитимете. Йшов час. Пани своє слово забували. Все важче було платити ті великі гроші, які вимагали пани. А без землі вам смерть була б. Почали ви судитися з панами.⁴ Одне тільки ви забули, кому ви жалієтесь. Який суд у нас? Хто в суді там засідає? Хто писав закони, по яким судять? Закони писано правительством, що складається з панів. Суд весь із панів та панських синів. От і виходить, що ви жалієтесь панам на панів та хочете від панів суду по правді. Чи може скажете закони писані вашими виборними, або в суді засідають найчесніші та найрозумніші люди, котрих ви обирали? А вже ви цього не скажете, бо самі на своїй шкурі знаєте, яка то правда да чесність панує в наших судах. Довго тяглося діло по судах. Чекали ви чекали присуду та й не дочекалися. А тим часом економія, щоб швидше розв'язати діло, почала розпродавати землю. Що ж робити вам? Вам без землі, як риби без води. Думали ви думали, та й покляли собі силою не пускати тих, хто купить землю. Поміркуймо ж, чи гарно ви надумали? Економія зразу покличе губернатора, що приїхав з військом втихомирити селян, що збунтувалися. Приїде губернатор з москалями. Почне він вас морочити, що то земля не ваша, що вона панська, що от, мовляв, сам цар казав, що вона панська, що багатіють від чесної праці, а ви хочете розбагатіти, захопивши чуже добро. І багато брехатиме ще він вам усякої всячини, а ви все стоятимете на своєму. Тоді він почне вас лякати, що от на Полтавщині селяни захопили чуже добро, що за це їх постріляли, побили та й ще величезними податками обложили.⁵ От тут то губернатор і правду скаже. Село ваше невелике,⁶ силою ви самі нічого не зробите, не подужаєте ви війська гарно озброєного. Буде вам те, що було полтавцям та харківчанам. Але що ж робити? Невже ж мовчки терпіти таку неправду, таке здирство? Боротися боже! Не для того ми й розмову повели до вас, що сказати вам «терпіть». І так усі вам торочать — пани, попи, царі, — усе це каже «терпіть». Ні, не терпіти, а боротися, боротися і боротися треба. Хто землю нашу панам роздав? Цар. Хто кріпацтво завів? Царі. Хто, давши волю, дав мало землі? Царі! Хто заважає вам боротися з панами? Хто тримає вас у темноті та безправ'ї? Хто завів скрізь неправду, хто військом, кулями, різками карає за боротьбу з панами? Царі. Хто саджає по тюрмах, засилає в Сибір усіх мучеників за діло народне, за слово правди, котре розкриває очі народові, показує йому, що пани та царі — то закляті вороги робочого люду? Царі. Отож насамперед треба скинути царя і все самодержавне правительство і завести виборне правительство. Тільки таке правительство не буде заважати нам по-

дужати усіх здиричників та дармоїдів. Тільки тоді уся земля, фабрики та заводи повинні належати усім людям, бо не повинно бути ні пана, ні мужика, ні робітника, ні фабриканта, а всі повинні бути людьми, усі повинні однаково працювати. Але для того, щоб скинути правительство та завести новий громадський лад, треба щоб не одне село, не один повіт, не одна губернія повстала проти ворогів робочого люду. Треба щоб увесь народ, як один чоловік, одностайно та водночас повстав супроти ворожої сили. Для цього ж треба, щоб народ з'єднався та згуртувався, треба щоб у кожному селі заснувався потайний гурток з селян, котрий здобуватиме правдиві книжки, листки та листки, де пояснюється, чому так гірко живеться селянам та говоритись, як їм боротися та чого домагатися. Треба, щоб ці гуртки між собою зносились, передавали один одному газети, листки та книжки, а щоб усі гуртки зносились з містом, де є освічені люди, від яких можна здобувати такі книжки, як «Дядько Дмитро», «Чи є тепер панщина?», «Народна справа» та газету «Селянин». От коли всі зрозуміють, хто вороги селян, як боротися та чого добиватися селянам, коли село з'єднається з селом, а місто з містом, коли у війську теж позакладаються такі потаємні гуртки, що сіятимуть зерно правди проміж москалів, отоді наша справа виграна. Такі потаємні гуртки є вже у багатьох селах і цілих губерніях, навіть і у війську вже заклалися вони. Тим то гуртуйтеся, єднайтеся люди добрі, бо право наше — в силі, а сила наша — в єдності.

Київський комітет Української революційної партії
(Центральний державний історичний архів України. —
Ф. 317. — Оп. 1. — Спр. 2179. — Арк. 28—29).

ПРИМІТКИ

1. Наприкінці XVIII ст. Володьково-Дівицька економія була жалувана Катериною II графу П. О. Румянцеву-Задунайському. Пізніше вона перейшла у володіння князів Голіциних. На початку XX ст. економія перебувала у власності княгині М. Долгорукої, уродженої Голіциної.

2. Мається на увазі скасування кріпацтва у 1861 р., коли селяни, одержавши юридичну свободу, опинилися в економічній залежності від поміщиків і держави.

3. Згідно з архівними документами, усі колишні поміщицькі селяни Володькової Дівиці були звільнені у 1861 р. від кріпацтва з так званими «дарчими» наділами, які не перевищували для цієї місцевості 1,5 дес. Нестачу землі селяни тривалий час компенсували за рахунок досить вигідних для себе умов оренди поміщицької землі у тій же економії.

4. Внаслідок помітного підвищення орендної плати і погіршення умов оренди селяни, починаючи з 80-х рр. XIX ст., намагалися повернути собі землю у розмірах дореформеного землекористування і навіть зверталися з цього питання до суду. Проте безуспішно; оскільки звільнялися вони у 1861 р. з безкоштовними («даровими») наділами, то і уставні грамоти, як документ, який регламентував умови звільнення, у тому числі й щодо землеволодіння, не були складені. Іншими словами, якихось юридичних підстав, які б підтверджували право селян на втрачену землю, не існувало.

5. Йдеться про 800 тис. крб. контрибуції, накладеної владою на учасників повстання 1902 р. у Полтавській та Харківській губерніях для відшкодування поміщикам збитків, завданих їхнім господарствам під час повстання. Проте ця сума у кілька разів перевищувала реальні втрати поміщиків.

6. За даними 1901 р. у с. Володьковій Дівиці проживало 7119 чол., у тому числі 3537 чол. і 3582 жінок. (Список населенних мест Черниговской губернии, имеющих не менее 10 жителей по данным 1901 года. — Чернигов, 1902. — С. 31).